

AFROSUBSAHARIANS A CATALUNYA: DES DE QUAN I DES D'ON

Edmundo SEPA¹

INTRODUCCIÓ

La dècada dels noranta passarà a la història de Catalunya, en matèria d'immigració i d'interculturalitat, com la més dinàmica i la més prolífica, tant per a la població autòctona com per a la comunitat d'origen extraeuropeu (immigrants i immigrants), però especialment com l'època en la qual aquesta comunitat decideix emergir i trencar definitivament amb la situació d'invisibilitat i d'ostracisme en què fins en aquest moment havia estat immersa, com a conseqüència del sistema organitzatiu imperant i del discurs que fins llavors li havia impedit fer-se sentir i participar –ni que fos mínimament– de la vida social i la vida cultural del país, circumstància que n'impedia el reconeixement, en tant que subjectes de dret i portadors d'uns valors culturals dignes de ser respectats.

Un dels grups que més ha destacat, no tant per la seva capacitat d'influència en la vida pública, sinó precisament pels llargs períodes d'ostracisme a què es va veure sotmès, i per l'impacte que va comportar la seva aparició, és el format pels subsaharians, és a dir, els africans procedents del sud del Sàhara. Però, a què és degut aquest impacte? Quina és la raó que sigui tan fort?

DIMENSIÓ SOCIOHISTÒRICA DE LA IMMIGRACIÓ SUBSAHARIANA

Amb excessiva freqüència i simplificació, s'ha volgut transmetre al conjunt de la societat la idea que la tardana aparició dels afrosubsaharians en la vida pública és conseqüència natural de la seva arribada tardana a Catalunya. Pot ser que això sigui cert en algunes zones, però no ho és pas per a tot el país. La veritable raó rau en la consideració que fins fa poc es tenia dels afrosubsaharians, cosa que no és més que el fruit de les diferents etapes per les quals han passat les relacions dels europeus amb l'Àfrica subsahariana i la seva població durant el període comprès entre 1440 i 1990, és a dir, els darrers cinc-cents anys, amb el tracte d'esclaus com a referent primari.

Un cop demostrada la implicació directa dels catalans en una de les activitats lucratives més importants de l'Europa dels segles xv al xviii, convé, doncs, deixar clar que, històricament, l'origen de la immigració subsahariana en territori català es remunta al temps de l'esclavatge, i que l'actual no és més que el resultat d'un procés que no s'ha aturat des de llavors.

1. Traducció al català de Joan M. Romani. Quan l'autor utilitza la forma genèrica de denominació, en castellà utilitza el recurs d'escriure *afrosubsaharian@s* com a forma no connotada en lloc de l'habitual masculí. Aquest recurs gràfic no és sistemàticament aplicable al català. Tingui doncs present, qui llegeixi aquest text, la voluntat de l'autor.

Però resulta que, en l'època de l'esclavatge, els afrosubsaharians tenien la mera consideració de simples *peces* o *mercaderies* amb les quals comerciaven els europeus, i això impedia veure'ls i valorar-los com a persones o éssers sotmesos a una migració forçosa o forçada, producte del model de societat dominant.

Un cop abolit l'esclavatge i entrats en l'etapa colonial, els afrosubsaharians van ser ascendits d'estatus pels europeus, però continuaven essent considerats com a *éssers inferiors* o *subhomes enfront dels qui abans els havien convertit a la simple condició de mercaderies*, i això feia que la seva presència a Europa, Catalunya inclosa, continués passant desapercebuda com una etapa del procés iniciat a partir de l'esclavatge.

En el cas català, aquesta situació de miopia deliberada es mantindrà fins a la meitat dels anys setanta, quan per primer cop es comença a parlar dels afrosubsaharians com d'un grup humà digne de ser esmentat; però fins i tot en aquest cas, la seva presència continuarà essent contemplada erròniament pels anomenats estudiosos i experts en moviments de població en considerar-los només immigrants, és a dir, persones en situació transitòria que encara no estan assentades en el país, com si la seva presència fos realment tan recent, quan el que s'esdevenia en realitat era que havien estat ignorats durant cinc-cents anys, temps al llarg del qual alguns dels seus integrants havien aconseguit assentar-se a Catalunya, amb què havien superat l'estadi d'immigrants i assolit la condició d'immigrats.

El que s'ha esdevingut i s'està esdevenint, per tant, és que fins ara mateix s'està analitzant de manera distorsionada la immigració subsahariana a Catalunya, i també molts dels aspectes que l'envolten, igual com passa a la resta d'Espanya.

Començarem aclarint, per tant, que la immigració afrosubsahariana a Catalunya i a la resta d'Europa, és el resultat d'un llarg procés sociohistòric que s'ha gestat a llarg de tres grans etapes històriques.

1. EL COMERÇ D'ESCLAUS, SEGLES XVI A XVIII

Quan els historiadors i els economistes analitzen aquesta etapa, hi ha la tendència generalitzada que quedi en l'oblit el fet que el comerç, tal com es va produir, i si no fos pels enormes danys que va causar a l'Àfrica subsahariana i a la seva població, no seria sinó una etapa més del desenvolupament del capitalisme, durant la qual unes persones es dedicaven a l'explotació d'unes altres, la principal característica diferenciadora de la qual seria precisament l'enorme i extraordinari moviment de persones que va comportar entre continents, fins al punt que va constituir la base de la migració transcontinental dels afrosubsaharians entre Europa i Amèrica. Encara que fos en el paper inicial de víctimes, els afrosubsaharians van tenir un gran protagonisme en aquesta fase de la història dels moviments de població. És, doncs, a partir d'ací on se situa l'origen de la presència dels primers afrosubsaharians a Catalunya, encara que per raons òbvies, es va desenvolupar en la més absoluta invisibilitat, tant des del punt de vista cultural, com del social i l'econòmic, atès que l'estatus que se'ls havia atorgat en la divisió internacional del treball no permetia que fossin considerats com a subjectes de dret equiparables als europeus. Aquesta etapa comença amb la instauració del comerç esclavista i acaba amb la seva abolició.

2. LA COLONITZACIÓ

Amb la colonització s'inicia el segon període, que podríem situar cronològicament entre el començament del segle XX i l'acabament dels anys setanta. La seva coincidència amb la gran demanda de mà d'obra barata per a la reconstrucció de l'Europa de la postguerra, especialment entre 1945 i 1970, va donar lloc a una nova forma d'importació dels afrosubsaharians, mitjançant l'estímul a la seva immigració cap a Europa, però aquest cop no ja com a *peces* o *mercaderies*, perquè la nova cultura ho desaconsellava, encara que subjectes, malgrat tot, a la condició de persones de mena inferior respecte de les europees, és a dir, *subhomes que són definits genèricament com a indígenes* per tal de permetre'n i facilitar-ne la classificació i la diferenciació. En aquesta etapa, les relacions entre Europa i l'Àfrica sembla que hagin fet un canvi, i això hauria de notar-se des del punt de vista social, però malgrat tot, continuava mantenint-se la situació d'invisibilitat dels afrosaharians, especialment a Espanya, Catalunya inclosa.

3. POSTCOLONITZACIÓ

Amb l'inici de les anomenades independències de l'Àfrica s'entra en la tercera gran etapa. Aquí, les relacions entre Europa i l'Àfrica van agafar un nou enfocament. Superada l'època de les *peces* i la dels *indígenes*, els afrosaharians són definits ara com a immigrants. Compte! Només com a immigrants, és a dir, persones en una situació transitòria que no han assolit encara la categoria d'immigrats, i que per tant no han aconseguit assentar-se encara en el país d'acollida, Catalunya en aquest cas.

És precisament aquesta etapa, la de la immigració afrosahariana postcolonial a Catalunya, la que més sembla haver despertat, fins ara, l'atenció dels estudiosos des de la perspectiva de l'anàlisi dels moviments migratoris.

Les tres etapes descrites presenten una característica comuna: la seva quantificació, és a dir, la xifra exacta de persones que han protagonitzat cadascuna d'aquestes etapes. Fins ara no es disposa de dades fiables que permetin saber la quantitat exacta d'afrosaharians que viuen o han viscut a Catalunya, punt que constitueix un veritable desafiament per als recercadors.

PAÏSOS D'ORIGEN DE LA IMMIGRACIÓ AFROSUBSAHARIANA

Les dades històriques trobades sobre l'època del comerç expliquen que els primers africans negres que van arribar a Espanya eren mandingues, fula i wòlofs majoritàriament, és a dir, eren procedents dels actuals Senegal i Gàmbia. La resta provenien dels actuals Cap Verd, la República de Sierra Leone i l'actual Libèria (1425-1489), és a dir, de l'Àfrica occidental. A partir de 1490, i a mesura que els europeus avançaven més cap al sud i l'interior del continent, aquests es van anar diversificant, fins al punt que cap al segle XVI, tenien un origen tan divers com la diversitat que es donava en l'espai comprès entre les actuals repúbliques del Senegal i el sud de l'actual Angola.

Durant la colonització, i com a conseqüència de la conferència de Berlín de 1885, la tendència serà que els afrosaharians presents a cada país europeu ho siguin en funció de les seves respectives metròpolis, bé en qualitat de reclutats per a participar en la Primera i

la Segona guerres mundials, com a mà d'obra barata en la reconstrucció d'Europa després de la segona, o bé com a estudiants els homes i dones de fer feines les dones.

En tot cas, i llevat de petites diferències amb el període anterior, la seva presència continuarà essent inadvertida, i se'n mantindrà la invisibilitat en tant que persones proveïdes d'un bagatge cultural digne de respecte. La principal característica d'aquesta etapa és que, mentre que en l'anterior les relacions de convivència entre blancs i negres eren absolutament proscriuïdes, ara s'havia produït un canvi, i tenir un amic o una amiga negres havia esdevingut una cosa important. Això s'esdevenia perquè la majoria dels joves afrosubsaharians presents a l'Europa de postguerra tenien un perfil d'estudiants universitaris, eren econòmicament solvents gràcies a la seva condició de becaris de l'Administració colonial o perquè procedien de famílies econòmicament fortes i amb una formació acadèmica molt sòlida, especialment entre els anys cinquanta i seixanta.

Durant la colonització, per tant, la figura de l'afrosubsaharià sembla que es revalua als ulls dels europeus, encara que no se li concedeix ni la condició clara d'immigrat, ni la de ciutadà. És, d'alguna manera, una etapa confusa, ja que per mor de les relacions Europa-Àfrica, ni els afrosubsaharians són estrangers del tot a Europa, ni tampoc són ciutadans europeus. Una situació que durarà fins pràcticament als anys setanta.

A partir de 1973, la immigració afrosubsahariana va assolir una nova dimensió. Va tenir lloc la primera crisi econòmica de la postguerra a l'Europa occidental, i la primera mesura dels governants europeus davant de la nova situació creada va ser atribuir la responsabilitat de la crisi a les persones d'origen estranger i fer caure els efectes al damunt seu, mitjançant el disseny d'una política consistent a establir les bases del racisme institucionalitzat, i això en la pràctica significava estimular que es contemplés amb recel la presència en el territori de persones els trets de les quals les delataven com a no blanques i com a no europees. És el començament de la criminalització de la immigració extraeuropea, o dit amb unes altres paraules, la instauració de la xenofòbia i del racisme institucionalitzat, en l'execució del qual França té un paper destacat amb la posada en marxa de l'anomenada *política de control de fluxos*, els efectes de la qual tant es notaran a Catalunya.

La principal conseqüència d'aquesta política va ser barrar el pas i l'entrada en territori francès a aquells africans en general que, després dels primers símptomes de la crisi en els seus països respectius, van començar a arribar a Europa per iniciativa pròpia. El resultat, aquells que havien escollit la via terrestre o la marítima, i per als quals Catalunya no era més que un territori de trànsit, van veure el seu projecte truncat, i es van veure forçats, per tant, a quedar-se al sud dels Pirineus, és a dir, a Catalunya.

Així nasqué l'etapa que tant ha impactat i cridat l'atenció als catalans. Una etapa molt diferent de les dues anteriors, atès que en aquesta ocasió són els mateixos africans els que decideixen emigrar a Europa forçats per la situació dels seus països i atrets per les millors condicions de vida i les millors expectatives de progrés econòmic que oferien els països eurooccidentals, però el que s'esdevé ara és que aquesta presència ja no és desitjada de cap de les maneres.

En el cas català, els seus components tot just havien tingut contacte o relació prèvia amb la cultura espanyola, i encara menys amb la catalana, ja que procedien d'excolònies franceses (senegalesos) i angleses (gambians, nigerians, de Sierra Leone). Només una part reduïda provenen de Guinea Equatorial, l'antiga colònia espanyola, i la seva presència a penes és percebuda per causa del nombre reduït dels seus integrants.

Aquesta presència ha tingut un creixement cada cop més gran com més greu es feia la crisi política i econòmica dels seus respectius països, de tal manera que, a començaments dels

anys noranta, el col·lectiu afrosaharià tenia un origen tan divers com en els moments àlgids de l'esclavatge: Senegal, Gàmbia, Guinea Equatorial, Mali, Sierra Leone, Libèria, Guinea Bissau, Nigèria, Togo, Camerun, República del Congo, República Democràtica del Congo (ex-Zaire), Angola, Sudan, Mauritània i Kenya.

Havia tingut lloc una forta eclosió d'afrosaharians en la societat catalana en uns termes i condicions sense precedents històrics que, sense cap mena de dubte, va causar els conseqüents impacte i desconcert. Primer, perquè la seva presència no havia estat promoguda pels mateixos catalans i, segon, perquè en els plans lingüístic i cultural la comunicació amb la majoria d'ells era difícil, cosa que en feia encara més difícil la inserció i l'adaptació a la societat d'acollida. El mapa etnològic, sociològic, lingüístic i cultural català estava reformulant-se amb la incorporació d'aquests *nouvinguts*, malgrat el fet que la seva influència en la vida pública tot just es notava.

El que ha fet veritablement diferent aquesta etapa de les dues anteriors, pel que fa a Catalunya, és que, a partir de la segona meitat dels anys setanta, i coincidint amb la transició democràtica, per primer cop els afrosaharians descobreixen la seva condició de subjectes de dret gràcies a la instauració de la democràcia en el país, i inicien la ruptura amb la llarga situació d'ostracisme i d'invisibilitat a què havien estat sotmesos durant molt de temps. A partir dels anys vuitanta, en començaran a emergir alguns membres a la vida pública, fonamentalment en qualitat de líders dels seus grups respectius i a l'empara del nou parai-gua legal que ja permet la llibertat d'associació i de reunió.

Aquest fet constitueix, sens dubte, una de les principals novetats respecte de les dues etapes anteriors, i una de les principals causes del desconcert de la societat catalana. Si bé és cert que aquesta presència ja era un fet des de feia temps, els seus components havien estat en silenci i relegats fins aquell moment a l'única i exclusiva funció de mà d'obra barata, distribuïda sobretot al camp, i totalment absents d'altres aspectes de la vida quotidiana. És un grup que pràcticament no havia despertat cap interès, o ben poc.

EL LLARG CAMÍ CAP A CATALUNYA

En la major part dels casos, llevat dels precedents de la Guinea Equatorial, es tracta de persones que han hagut de realitzar un llarg i sinuós periple culminat en dues fases, una de primera per un mínim de dos països africans, i una de segona iniciada generalment a les illes Canàries, en algun port del Mediterrani espanyol o a Portugal. En aquest periple, Catalunya no era, de cap de les maneres, la destinació final inicialment prevista, com no fos que es tingués un referent familiar o d'amistat, sinó que s'hi arribava després d'un periple per la geografia espanyola, en una segona fase culminada després d'haver provat de fer sort en altres regions de l'Estat. És a dir, per a una gran part dels immigrants africans, Catalunya no apareixia en el projecte migratori. En el millor dels casos, la presència era considerada com en un lloc de trànsit, i per això quedar-se aquí els va produir un gran desconcert i una perplexitat dels quals era difícil sortir-s'en.

Un aspecte molt important d'aquest col·lectiu és el perfil sociològic dels seus components durant les tres etapes ja esmentades:

Si durant l'esclavatge l'ideal eren la fortalesa física, la joventut i l'esperit de submissió, ço que vol dir persones en edat i capacitat de produir i de reproduir-se per assegurar el subministrament de la força de treball que requeria la posada en marxa de l'explotació agrícola de l'anomenat Nou Món, durant la colonització es produeix un lleuger canvi. Com a estu-

dians, han de tenir una aparença més jove i refinada, d'acord amb l'entorn en què han de captenir-se, exhibir dots intel·lectuals i mostrar un capteniment similar al de la resta dels companys d'aula. És la generació de la qual haurien de sortir els futurs dirigents, homes en la seva majoria, i que per això havien d'aparèixer davant de la societat d'acollida com a mereixedors de la consideració i de les expectatives per a les quals estaven essent preparats.

A partir dels anys vuitanta aquest perfil comença a patir modificacions. Ara es tracta d'individus que han esdevingut l'aparador del que ja està succeint a l'Àfrica subsahariana: arriben just amb el que porten posat, exhibeixen una deficient preparació intel·lectual, deguda fonamentalment al seu origen rural, a la deficient infraestructura educativa i a la pràcticament nul·la d'industrial del seu país d'origen. La seva condició humil els obliga a adoptar un posat submís com a estratègia per a guanyar-se la confiança i la voluntat dels seus potencials amfitrions. Dit amb unes altres paraules, el seu capteniment i el seu aspecte extern inspiren pena i compassió, circumstància que provocarà l'aparició de grups de suport i de solidaritat que s'encarreguen d'orientar-los i de facilitar-los el procés d'adaptació i d'integració a la societat catalana.

Cap als anys noranta la immigració afrosubsahariana a Catalunya presenta definitivament el perfil sociològic següent, del qual ja no s'escapen ni els guineoecuatorians:

- Arribada en condicions de precarietat econòmica i jurídica, és a dir, quasi sense protecció diplomàtica.
- Adults joves (25-35 anys), amb càrregues socials pel fet d'haver deixat una família formada en el moment de marxar. Aquestes càrregues obliguen a no trencar els vincles amb l'origen, una cosa absolutament nova que condicionarà fortament el projecte migratori respecte les altres dues etapes anteriors.
- L'origen és fonamentalment rural, raó per la qual les habilitats i capacitats laborals, quan n'hi ha, estan lligades exclusivament al sector primari, és a dir, a l'agricultura.
- Concepció rural i microcòsmica de l'univers, conseqüència d'una vida viscuda, fins aquell moment, en reduïts espais i en petites comunitats.
- Poca o nul·la cultura participativa de la vida pública, des de la concepció eurooccidental, ja que procedeixen de països sotmesos a dictadures.
- Desconeixement del sistema de funcionament de la societat d'acollida: llengua, cultura i organització en general.
- Consciència d'estranger molt alta que obliga a tenir molt present el retorn com a culminació del projecte migratori, especialment pel que implica de compromís amb els parents en el moment de marxar. De fet, la presència a Catalunya es preveu curta.

Totes aquestes circumstàncies en faran una persona amb molt poca capacitat adquisitiua i molt vulnerable, de manera que, en el seu procés d'inseriment social, el suport des d'alguna organització autòctona li serà vital.

De la mateixa manera, trobem que aquest mateix col·lectiu presenta uns trets socioculturals que, pel seu interès, mereixen ser destacats:

- Des del punt de vista de la religió, combina la religió tradicional amb una altra d'importada, amb predomini dels musulmans.
- Pel que fa a la llengua, la majoria són persones bilingües, ja que coneixen la seva llengua autòctona i una altra d'europea, amb predomini del francès i l'anglès.

— Pel que fa al grau de formació, si bé arriben proveïts d'un gran bagatge i una gran capacitat de supervivència adquirits en el seu procés d'inculturació, acadèmicament aquesta és molt deficient, de la qual cosa en resulta que a l'hora d'inserir-se en el mercat laboral pateixen una doble dificultat: el desconeixement de la llengua i la seva baixa qualificació. En conseqüència, només poden encaixar en els sectors productius en què la qualificació pot ser suplida per la força física: agricultura, construcció, serveis, fonamentalment la venda ambulat per part dels homes i les dones, llevat de les procedents de la Guinea Equatorial, la majoria de les quals està ocupada en feines domèstiques. Hauran de passar forçosament per un procés de formació i capacitació mínimes previ, fins que puguin fer alguna activitat productiva. O sigui, mitjançant l'aprenentatge d'algun ofici, cosa que encara retardarà més la seva incorporació a la nova societat.

En totes les etapes hi ha un especial protagonisme per part dels homes, amb una mitjana d'edat compresa entre els 18 i els 40 anys, i una lenta incorporació de les dones, que s'accelera a partir dels anys noranta, impulsada per l'anomenada reagrupació familiar.

Des de la perspectiva sociolingüística, aquest col·lectiu presenta dues característiques que en fan difícil la catalogació com un tot homogeni, malgrat els molts trets comuns: el país d'origen i la seva vinculació amb el país colonitzador, que en permet la divisió en francòfons, anglòfons i hispanòfons, als quals s'han anat afegint progressivament els lusòfons a partir dels darrers anys vuitanta. La segona, l'origen ètnic, amb la llengua vernaclea com a principal element d'identificació.

Els dos primers grups, francòfons i anglòfons, constitueixen la majoria, quasi el 80%. Estan ocupats bàsicament en el sector primari i en els serveis, especialment en la venda ambulat. Els originaris de Guinea Equatorial, l'excolònia, només representen el 5,6%, i es troben distribuïts fonamentalment en el medi urbà. Entre ambdós grups quasi no hi ha relació, i funcionen ignorant-se mútuament, fins a mitjan anys vuitanta, en què l'anomenada Llei d'estrangeria els va forçar a una unitat mínima d'acció.

Els anys noranta, el col·lectiu afrosaharià apareix estructurat tal com mostra el quadre següent:²

Francòfons (44,4%) Senegal	Anglòfons (33,3%) Nigèria	Lusòfons (16,7%) Guinea Bissau	Hispanòfons (5,6%) Guinea Equatorial
Mali	Sierra Leone	Cap Verd	
Guinea-Conakry	Libèria	Angola	
Mauritània	Sudan		
R. Dem. del Congo	Kenya		
Congo-Brazzaville	Ghana		
Camerun			
Togo			

2. El càlcul percentual ha estat elaborat a partir del cens de la població africana en situació legal Catalunya.

En tots els processos migratoris, la dona apareix en segon lloc o a remolc dels homes, i això no significa que no tingui un important protagonisme. Durant l'esclavatge, la dona va ser reclutada després que els comerciants s'adonessin que la seva presència a Amèrica garantia la reproducció de nous esclaus i permetia reduir costos en la importació de mà d'obra des d'Àfrica. Amb la colonització, la seva presència a Europa a penes és percebuda, atès que els estudiants tenen previst i assegurat el seu retorn en un termini no gaire llarg. Després de la proclamació de les independències, les dones comencen a aparèixer, fonamentalment com a conseqüència de l'anomenat reagrupament familiar, i si els homes havien d'enfrontar-se amb enormes dificultats per a inserir-se en la vida social i econòmica, en el cas d'elles, això encara és més difícil. Només les procedents de la Guínea Equatorial sembla que estiguin en una situació un pèl avantatjosa gràcies als seus coneixements de castellà, però no res més.

Generalment arriben essent mares, circumstància que limitarà enormement la seva capacitat de moviments. Com que han arribat reclamades pels seus companys, aquests exerciran sobre elles una forta pressió que en limitarà encara més l'autonomia. La seva formació és encara més baixa que la dels homes, ja que pateixen un endarreriment secular que arrossegueu des de la colonització, el caràcter masclista i racista de la qual les va mantenir excloses del sistema instaurat, dinàmica que van seguir els líders africans un cop proclamades les anomenades independències. Les especials condicions en què arriben moltes d'elles fan que es vegin obligades a reproduir la forma de vida que havien desenvolupat en els seus països d'origen: fort domini i dependència dels homes causada per la doble dependència a la qual es veuen sotmeses, l'econòmica per a subsistir, i la jurídica, en tant que els seus companys apareixen com a responsables i tutors seus davant de la Llei. La dona apareix, doncs, com el subjecte més vulnerable entre els més vulnerables, i això obliga o aconsella l'adopció d'una estratègia especial a favor seu.

Cal distingir, això no obstant, la singularitat de les equatoguineanes respecte de la resta, ja que la seva vinculació colonial amb Espanya les situa en una posició avantatjosa gràcies als seus coneixements de castellà, que els permeten incorporar-se ràpidament al mercat de treball, fonamentalment en ocupacions domèstiques o en algun subsector com l'hostaleria o el turisme.

PROCÉS D'ADAPTACIÓ I INSERCIÓ SOCIAL

[...] *Puede que un Estado idealmente integrado sea aquel en que todas las instituciones y todos los grupos sociales funcionan en armonía entre sí, sin apenas fricciones ni conflictos, que los diversos grupos étnicos participan en pie de igualdad en todos los aspectos de la vida de la nación y que cada cual tiene asegurado el acceso al conjunto de bienes y servicios que ofrece el país*, diu Peter Stalker³. Si apliquéssim aquesta definició al col·lectiu afrosubsaaharià, veuríem que no es donen aquestes circumstàncies, però abans d'arribar a aquest punt anirem a pams. L'adaptació i la integració dels afrosubsaaharians s'està produint actualment per dues vies: des de la perspectiva socioeconòmica, com a assalariats, i des de la perspectiva sociocultural. L'associacionisme apareix com la principal plataforma de promoció i de participació en la vida pública.

3. Stalker, 1995. Versió castellana de l'autor.

En qualsevol cas, convé destacar que la inserció sol ser el resultat d'un llarg procés que es desenrotlla en les etapes següents:

- Arribada a Catalunya. Primer problema: la necessitat de comunicació, que la majoria de les vegades anirà resolent en solitari.
- Inserció en la vida social: condicionada per la primera acollida.
- Participació en la vida pública: pràcticament nul·la. Això és fàcil d'entendre si tenim en compte el seu escàs –o quasi nul– poder econòmic i la baixa qualificació que li impedeix la presència en els principals fòrums de discussió i de reflexió del país.

DISTRIBUCIÓ OCUPACIONAL

Les dades facilitades per la Direcció General de Ordenación de las Migraciones permeten establir el següent quadre de distribució ocupacional:

Agricultura i ramaderia	75%
Serveis	15%
Construcció	6%
Altres sectors	4%

Com que estan ocupats en feines de baixa qualificació, la seva promoció social i econòmica es fa pràcticament impossible en els moments actuals, i és la via sociocultural l'única plataforma de promoció i de reconeixement per a les persones d'una certa vàlua. Aquesta circumstància ha generat fortes lluites internes en moltes de les associacions i ha contribuït a la seva fragmentació, cosa que ha debilitat més encara la seva capacitat d'influència en la vida pública catalana, i d'això no semblen adonar-se'n, i no ser-ne per tant conscients, amb què es fa encara més gran la seva vulnerabilitat.

El col·lectiu afrosaharià arriba, doncs, carregat amb unes tares que, sumades a les intrínseques del sistema, fan que la seva adaptació i posterior integració resultin, avui dia, i en termes globals, una fita difícil d'assolir encara. L'actual corrent multiculturalitzant és una important plataforma de promoció i de participació en la vida pública, però continua essent insuficient perquè en queda reduïda la major part de les accions a aspectes purament folklòrics i superficials. La profusió d'accions no implica qualitat ni, menys encara, una dotació de recursos humans i materials suficient.

DISTRIBUCIÓ PER CATALUNYA

Una de les principals característiques del col·lectiu afrosaharià a Catalunya és la mobilitat, entesa com la capacitat dels seus membres per a canviar d'hàbitat. Això és degut fonamentalment a dos factors: la doble dificultat de legalitzar la seva residència i les dificultats d'accés a un habitatge digne, i que, segons de quines zones es tracti, aquestes encara són més grans. En general, el afrosaharià tendeixen a agrupar-se en grups afins, amb la pertinença ètnica i el país d'origen com a principals referents, una cosa que podem trobar especialment entre senegalesos i gambians, i en zones molt localitzades de la geografia catalana. Així, podem observar que la província de Girona i les seves comarques, juntament amb el Maresme, reuneixen en aquest moment la major concentració de fluxos. Això és degut fona-

mentalment al fet que, com ja ha estat destacat anteriorment, atès que molts tenien França i la resta de països del nord d'Europa com a destinació final, i que es van veure impeditos de creuar la frontera hispanofrancesa, la manca de mitjans per a retornar al punt d'origen o per a escollir una altra destinació els va obligar a quedar-se en els municipis propers a la frontera. Des d'aquesta perspectiva sí que podem parlar d'aparició sobtada, sobretot pel que fa a Girona.

Pel que fa a Barcelona i a Tarragona, en canvi, la realitat és ben altra, atès que el seu caràcter de ciutats portuàries només permet parlar d'increment sobtat, especialment a partir dels anys setanta, però en cap cas no constitueix aquesta novetat. En aquest sentit, només Lleida presenta la característica d'aparició tardana (vegeu el mapa núm. 2).

La Llei d'estrangeria és perversa en tots els sentits, i un dels seus més negatius efectes rau en la seva aplicació, que impedeix i impossibilita dur a terme la realització d'un cens fiable de la població estrangera, inclosa la d'origen africà. L'actual criteri de legalitzar la residència a Espanya està donant lloc a discrepàncies quant al coneixement d'una xifra aproximada dels afrosubsaharians residents a Catalunya, ja que, en molts casos, el pas de la condició de legal a il·legal sol produir-se amb una gran rapidesa. El cens de població estrangera a 31.12.97, publicat per la Comisión Interministerial de Extranjería, dona, per països d'origen, les dades següents:

Gàmbia	4.512
Senegal	1.263
Guinea Equatorial	391
Mali	306
Guinea-Conakry	276
Mauritània	155
Guinea Bissau	110
Nigèria	96
Ghana	85
Angola	56
Cab Verd	22
Altres procedències ⁴	7.810

Voldria cridar l'atenció sobre el fet que, d'un grup de 18 països registrats com a emissors d'immigració afrosubsahariana cap a Catalunya, 13 són situats a l'Àfrica occidental, la regió del continent africà amb una major tradició exportadora d'emigració des dels temps de l'esclavatge.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Si calia definir actualment l'estat general d'ànim del col·lectiu afrosubsaharià a Catalunya, el diagnòstic més correcte seria frustració. Quasi en tots els casos, i malgrat els enormes esforços d'adaptació, no només no s'estan complint les expectatives del projecte migratori

4. "Altres procedències" corresponen a Rep. Democràtica del Congo (ex-Zaire), Camerun, Sierra Leone, Libèria, Togo, Kenya, Sudan i Rep. del Congo (vegeu el mapa núm. 1)

marcat a l'hora d'abandonar el país, sinó que sembla que aquestes mai no s'acompliran, i amb això el retorn s'està convertint en un veritable somni irrealitzable, i justifica l'anomenat mite del retorn.

A l'hora d'analitzar les possibles causes d'aquesta frustració trobem les següents:

- Els enormes obstacles que cal superar que comencen tot just a l'arribada, fins a aconseguir una mínima estabilitat que es tradueixi en el fet de tenir mitjanament resolta la situació legal, trobar un lloc de treball mínimament digne i accedir a un habitatge amb condicions de salubritat i d'higiene acceptables.
- La situació en els països d'origen, que no només no millora, sinó que en molts de casos està empitjorant, bé sigui per motius de conflicte intern, bé simplement perquè les seves economies estan en retrocés i no tenen per tant capacitat de suportar les seves poblacions, circumstància que desaconsella el retorn dels expatriats. En aquests moments, els principals països de l'Àfrica subsahariana emissors de població immigrada cap a Catalunya (Senegal, Sierra Leone, Guinea Equatorial, Gàmbia, Angola, Guinea Bissau, República Democràtica del Congo, Nigèria, Sudan i Angola) presenten algun tipus de crisi la solució de la qual no es preveu a curt termini.
- En un pla més proper, podríem referir-nos a la sensació de manipulació que s'ha apoderat d'aquest col·lectiu, fruit de les anomenades accions de solidaritat que, en realitat, no s'estan traduint en resultats tangibles per als seus components.

En aquests moments existeix una doble fractura legal entre el col·lectiu afrosubsaharià que en fa més difícil encara la unificació. L'una, provocada com a conseqüència de la divisió entre nacionals i no nacionals, que diferencia els autòctons dels estrangers, i l'altra, provocada per la seva estructuració en tres grups jurídics diferents: els nacionalitzats, els que es troben en situació de residència legal, i els anomenats il·legals, que constitueixen el grup més nombrós i més necessitat d'algun tipus d'intervenció, però que per la seva condició d'il·legals viuen pràcticament al marge del sistema, circumstància que els converteix automàticament en un grup de risc. Són les víctimes directes de la criminalització de la immigració, és a dir, aquelles persones que, pel sol fet d'haver migrat han estat qualificades com a delinqüents, i per tant com a perill per al sistema.

En aquesta doble fractura trobem la principal causa de l'anomenada guetització, que en contra de la imatge i del missatge que es prova de transmetre des de la societat d'acollida, és fomentada des d'ella mateixa i, de manera especial, des dels òrgans de poder i de decisió. Constituïda en la major expressió de dissuasió i de rebuig, la Llei d'estrangeria és, avui dia, la principal causa d'aquest sentiment de frustració col·lectiva del col·lectiu afrosubsaharià, ja que:

- Promou la marginalització de totes les persones immigrades d'origen extraeuropeu.
- Promou i fomenta el tràfic i la immigració clandestins.
- Promou i fomenta l'enfrontament entre nacionals i estrangers.
- Obstaculitza l'elaboració d'un cens real de la població immigrada que permeti avaluar-ne la veritable dimensió i identificar-ne les demandes reals.
- Qüestiona el discurs del respecte als drets humans de les persones immigrades, el cinquantè aniversari dels quals va ser celebrat amb tant d'aparat el 1998.
- Presenta les persones d'origen extraeuropeu com un perill per a l'estat del benestar.
- Implícitament implica una frenada a la realització d'iniciatives serioses i continuades a favor de la

incorporació plena de les persones immigrades en la societat d'acollida, en aquest cas la catalana.

- Fomenta la perpetuació de les desigualtats i l'enfrontament entre homes i dones immigrants.
- En lloc d'ajudar a resoldre els problemes conjunturals que planteja la immigració, en promou la conversió en estructurals, amb què el racisme institucionalitzat és, ara mateix, una realitat inqüestionable.

LES SEGONES GENERACIONS

Amb aquesta genèrica definició es pretén identificar la descendència de la població immigrada en general, independentment del fet que nasquessin o no a Catalunya. Una definició errònia del tot pels motius següents:

- Encara que situéssim l'origen històric dels afrosubsaharians a Catalunya en els anys seixanta, veuríem que ha tingut lloc en diferents etapes. N'hi ha que van arribar a la dècada dels setanta, a la dels vuitanta i a la dels noranta, cada subgrup té la seva pròpia descendència i, malgrat el seu origen comú, presenten trets diferents en funció de l'època en què van néixer.
- Ran del fenomen del reagrupament familiar, van començar a aparèixer joves nascuts a l'Àfrica i educats a Europa. Se'ls agrupa tots en funció de la seva nacionalitat d'origen, de l'actual o bé per a justificar-ne l'exclusió com a no-membres d'aquesta societat?

El cert és que en aquests moments el grup de les anomenades segones generacions s'està trobant en una situació semblant a la descrita durant la colonització, amb l'agreujant que, en aquest cas, no es tracta de persones amb un projecte fixat de retorn a mitjà termini, ja que moltes han nascut aquí, i en tenen per tant la nacionalitat. Potser és entre aquests joves que el mite de la integració assoleix la seva veritable dimensió atès que, com en la colonització, no són considerats del tot com a ciutadans catalans ni com a estrangers, i això els provoca seriosos problemes d'identitat, empitjorats encara més per la manca de referents a imitar entre els membres del grup. No ha d'estranyar, doncs, que constitueixin el medi adient i la principal font de conflicte interracial a mitjà termini.

PERSPECTIVES FUTURES

La immigració afrosubsahariana a Catalunya i a la resta d'Europa és un fenomen estretament lligat a la situació del continent africà, i d'una manera molt especial, a la dels països emissors d'emigració. En aquests moments els indicadors socioeconòmics no són gens falaguers de cara al futur més immediat. Deixant de banda les situacions de conflicte més o menys generalitzades que es produeixen en els països emissors d'emigració cap a Catalunya, les seves economies continuen basant-se en l'agricultura i en l'explotació de matèries primeres que són posteriorment exportades cap a les respectives metròpolis per a la seva transformació. El mateix passa amb els recursos minerals, de l'explotació dels quals no estan beneficiant els mateixos africans.

La nova aliança entre les multinacionals del petroli i els règims corruptes, als quals donen suport les primeres i els subministren els recursos financers i logístics que no podrien aconseguir d'una altra manera, s'han convertit en una nova arma de perpetuació en el poder per als dictadors africans i en un fre per a qualsevol somni de canvi o de reforma dels règims culpables del buidament dels seus països, de tal manera que les pressions externes quasi ja no els preocupen. Alguns països comencen a fer esforços per a la industrialització i la distribució de productes agraris (Costa d'Ivori, Burkina Faso, Senegal, Nigèria, Camerun), però aquesta continua essent a petita escala, i amb això, la transformació econòmica d'aquest grup de països definits per les Nacions Unides com a *països menys desenvolupats* continua essent un objectiu a un prou llarg termini.

Si tenim en compte que l'Àfrica negra és l'única regió del planeta que al llarg dels anys vuitanta va veure que la seva economia retrocedia, el creixement demogràfic en el conjunt dels països subsaharians, la relativa joventut de gran part de la seva població, i la situació de conflicte en la qual es troben immersos la majoria dels països, podem concloure fàcilment que, si no és que es blinden extraordinàriament tots els possibles punts d'entrada als països europeus, continuaran arribant immigrants de l'Àfrica subsahariana, empesos per les quasi nul·les perspectives expectatives d'una vida millor en els països d'origen. Seria bo, doncs, obrir un debat més profund, no només per a reflexionar i trobar solucions als problemes que aquesta immigració està causant, sinó per la situació en els països d'origen, ja que tan dolenta és l'arribada en grans allaus a Catalunya —en el nostre cas— com el procés de despoblament selectiu a què estan sotmesos els països emissors de migrants.

És cert que davant d'una Àfrica cada cop més poblada, tenim una Europa la natalitat de la qual decreix, i que aquest fet implicarà un increment de la demanda de mà d'obra per a mantenir alguns sectors productius de l'economia, però això no s'ha de considerar, en cap cas, com un pretext per a defugir els efectes negatius que aquesta sortida massiva està comportant per a l'Àfrica. En aquests moments, i des de la perspectiva demogràfica i econòmica, l'Àfrica subsahariana està vivint, qualitativament, un procés de despoblament comparable al del període de l'esclavatge, un fet sobre el qual ningú no diu res i sobre el qual jo crido l'atenció. Cap país o continent no pot aspirar a un seriós desenvolupament sense el millor dels seus recursos humans. És important, doncs, tenir en compte que l'Àfrica subsahariana està actualment immersa en una doble crisi els efectes de la qual trigaran molt a ser esborrats: la del despoblament selectiu i la d'una economia que no acaba d'enlairar-se.

En el cas concret de Catalunya, la cada cop més gran sofisticació de la seva economia, juntament amb els efectes ja esmentats de l'actual legislació d'estrangeria, continuaran essent importants obstacles a la plena incorporació social i econòmica dels afrosaharians a mitjà i a llarg termini, ja que continuaran necessitant programes especials de discriminació positiva per als quals les administracions no sembla que estiguin gaire disposades a destinar prou recursos ni a introduir els canvis legals que permetin al gran nombre dels qui es troben en situació irregular resoldre la seva situació legal, la primera premissa per a una inserció i incorporació plena a la societat catalana.

Amb aquesta perspectiva, les noves generacions continuaran heretant el sentiment de frustració dels seus progenitors. En les condicions actuals, els indicadors permeten augurar una tendència que es repeteixi el cercle viciós de la guetització i la seva percepció com a grup molest i perillós per al conjunt del sistema i la societat d'acollida.

Quina és la raó per la qual ha impactat tant la immigració afrosahariana en la societat catalana? Hi ha altres raons, a més de les esmentades al començament d'aquest article, que expliquen el fort impacte del col·lectiu afrosaharià en la societat catalana. La primera podria ser la seva excessiva concentració en zones geogràfiques relativament petites i rurals, conservadores per naturalesa, la població de les quals no estava habituada fins en aquell moment a la presència de persones amb un color de pell diferent del seu. Es pot entendre, en aquest sentit, que l'aparició d'aquest col·lectiu impliqués una forta alteració del marc etnosociològic per als qui durant molt de temps havien estat una societat monocolor i multicultural. La segona, que per les condicions de precarietat econòmica en què se'n va produir l'aparició, en lloc de ser inicialment una injecció de capital per al foment del desenvolupament econòmic en les zones on anaven a parar, eren més aviat demandants d'assistència, circumstància que en la pràctica els convertia en una càrrega per a la societat d'acollida, ja que haver d'ampliar la distribució dels recursos disponibles en matèria social per atendre'ls.

Des de la perspectiva sociocultural, aquesta presència comportà l'aparició de noves formes d'expressió lingüística i cultural, una nova concepció de l'estètica, i la consegüent transformació de la vida social.

INCIDÈNCIA EN EL MERCAT DE TREBALL

L'*Anuario de Extranjería* de 1997 dona la xifra oficial de 48.550 afrosaharians amb residència legal a Catalunya. Si multipliquéssim per cinc aquesta dada, tenint en compte l'alt nombre d'indocumentats, que no pas il·legals, més els ja nacionalitzats, el resultat final seria de 242.750 persones, que equivaldrien al 3,99% de la població catalana. Si tenim en compte que l'atur total registrat, segons les dades oficials de l'any 1996, era del 10,6%, i si tenim en compte el fet ja esmentat que més del 90% dels membres d'aquest col·lectiu són ocupats en feines considerades de baixa qualificació i remuneració, podem concloure, doncs, que en termes globals de competitivitat laboral la incidència del col·lectiu afrosaharià el mercat de treball és pràcticament nul·la; i ho és menys en el cas de les dones. Encara més, considerant el fet que molts estan ocupats en treball submergit, hem de concloure que la seva participació en l'economia serveix d'esmoreïdor per a sectors com l'agricultura o els serveis, ateses les condicions salarials i de treball a les quals estan sotmesos i que ja no accepten els autòctons.

Des d'aquesta perspectiva podem afirmar que si bé la seva aportació a l'economia no es materialitza mitjançant la realització d'inversions i d'aportacions de capital directe, sí que és important en temes d'aportació de força de treball i de mà d'obra barata, amb uns beneficis per a qui els contracta que fins i tot són més ràpids i més segurs que algunes inversions més arriscades. És innegable que, en una primera fase, la immigració afrosahariana és una càrrega per al sistema, però ho és durant poca estona.

INCIDÈNCIA EN LA CULTURA CATALANA

Per la seva condició de grup vulnerable econòmicament, amb una gran diversitat, com ha estat exposat, el col·lectiu afrosaharià no és de cap de les maneres un risc per a la

cultura catalana. Primer, perquè transformar una cultura o una societat significa colonitzar-ne els membres, cosa que té un cost econòmic molt alt; segon, perquè demanaria una estratègia escrupolosament dissenyada amb aquesta finalitat, cosa impossible en un grup tan divers i heterogeni; i tercer, perquè les estructures organitzatives catalanes són tan sòlides en aquests moments que només un gran grup de poder pot atrevir-se a desafiar-les. Abans s'adaptarà l'immigrant subsaharià a la cultura catalana que no pas hi atemptarà en contra, perquè a l'inrevés frustraria encara més les expectatives del projecte migratori en desviar-lo de la seva orientació economicista.

CONCLUSIONS FINALS

Àfrica i tot el que és africà són cada vegada més presents en les manifestacions culturals presents a Catalunya, però aquesta presència continua sense correspondència amb una participació més real i continuada dels afrosubsaharians en la vida pública. L'actual cultura multiculturalitzant en permet i en tolera la presència, que moltes vegades no passa del merament folklòric o testimonial, ja que aquests continuen absents en els grans espais de debat i de decisió. Continua existint la cultura del recurs a l'afrosubsaharià com a element exòtic o acolorit per a determinades activitats, però res més, amb la qual cosa podem concloure que pràcticament no s'observen avenços significatius en el que podríem anomenar procés d'integració o incorporació a la societat catalana.

En molts sectors es continua considerant aquest col·lectiu com un grup de risc, només per la seva diferent pigmentació i per la seva feblesa econòmica. Això justifica que continuï existint un fort rebuig a la seva presència, que podem apreciar especialment a l'hora de cercar una feina més ben qualificada, els que poden; de cercar un habitatge, en la relació amb el veïnat, i fins i tot en algunes zones, a l'hora d'aspirar a una plaça escolar per a la descendència. Podríem, per tant, concloure que el col·lectiu afrosubsaharià constitueix no només un dels grups més vulnerables del sistema, sinó un dels més afectats per la criminalització de la immigració, el racisme i la xenofòbia. No volem desmerèixer els esforços que s'estan fent per acabar amb aquesta situació, però considerem que encara no n'hi ha prou.

El mapa etnosociològic de Catalunya ha canviat definitivament, i la incorporació dels afrosubsaharians és ja un fet que tant els uns com els altres hem d'assumir i tenir en compte en el disseny de la societat i la cultura catalanes del segle XXI. Ja no s'hi val a fer el discurs diferencialista. Malgrat l'anomenada globalització, continuen existint les regions econòmiques amb els seus conseqüents espais d'immigració i, en aquest sentit, Catalunya es troba en l'espai natural de la immigració africana vers Europa, que ve a ser el mateix que dir que, en major o menor quantitat, la seva presència sempre serà viva entre els catalans.

BIBLIOGRAFIA

- CORTÉS LÓPEZ, José Luis (1989), *La esclavitud negra en la España peninsular del siglo XVI*. Salamanca: Ed. Universidad de Salamanca.
- KAPLAN, Adriana (1998), *De Senegambia a Catalunya. Procesos de aculturación e integración social*. Barcelona: Fundació La Caixa.
- NELLY, Robin (1996), *Atlas des migrations ouest-africaines vers l'Europe 1985-1993*. París: Ed. ORSTOM.
- PNUD. *Informe sobre desenvolupament humà 1998*.
- SEPA BONABA, Edmundo (1993), *Els negres catalans. La immigració africana a Catalunya*. Barcelona: Ed. Fundació Serveis de Cultura Popular i Altafulla (Col. Cultura Popular, 13).
- STALKER, Peter (1995), *Les travailleurs immigrés. Étude des migrations internationales de main d'oeuvre*. Ginebra: Ed. BIT.
- THOMAS, Hugh (1998), *La trata de esclavos. Historia del tráfico de seres humanos de 1440 a 1870*. Barcelona: Ed. Planeta.
- VI-MAKOMÉ, Inongo (1990), *España y los negros africanos*. Barcelona: La Llar del llibre (Col. Punt de Vista, s.n.).

QUADRE 1

Residents estrangers segons nacionalitat i residència legal a Catalunya a 31.12.1997

	Angola	Cab Verd	Gàmbia	Ghana	Guinea/ Bissau	Guinea Equatorial	Guinea Conakry
Barcelona	16	15	1.647	68	73	344	160
Girona	0	4	2.472	1	8	7	54
Lleida	42	1	352	13	26	17	61
Tarragona	0	2	41	3	3	23	1
TOTAL	56	22	4.512	85	110	391	276
	Mali	Mauritània	Nigèria	Senegal	Altres	Total resta d'Àfrica	Total d'Àfrica
Barcelona	161	63	87	636	382	3.652	30.384
Girona	74	83	5	292	65	3.065	9.995
Lleida	67	7	1	136	80	803	3.168
Tarragona	4	2	3	199	9	290	5.003
TOTAL	306	155	96	1.263	536	7.810	48.550

Font: *Anuario estadístico de Extranjería, 1997*. Comisión Interministerial de Extranjería.

Observacions: les dades corresponen als africans amb residència legal, i no inclouen el ja nacionalitzats. Les xifres són globals.

MAPA NÚM. I

• Thomas, Hugh. *La trata de esclavos. Historia del tráfico de seres humanos de 1440 a 1870*. Barcelona, Ed. Planeta, 1998, p. 524

- Països d'on prové la gran majoria (més del 85%)
- Segon grup de països
- Tercer grup de països

MAPA NÚM. 2

• Immigració afrosubsahariana a Catalunya.

■ Comarcues de Catalunya amb major concentració d'afrosubsaharians.